

WITTGENSTEIN EN DE MUZIEK

EEN HOORCOLLEGE OVER
ZIJN LEVEN, FILOSOFIE
EN MUSICOLOGIE

door Herman Philipse en Leo Samama

Inhoudsopgave

College 1. De jonge Wittgenstein en zijn *Tractatus*

- H1. Inleiding
- H2. Leven en werk
- H3. Noodzaak van een radicale wijsgerige revolutie
- H4. Kernthesen van de *Tractatus*

College 2. De jonge Wittgenstein en zijn relatie tot de muziek

- H5. Ludwig en zijn familie
- H6. Wittgenstein als muzikliefhebber
- H7. Wittgenstein en de betekenis van muziek

College 3. De late Wittgenstein en zijn *Philosophische Untersuchungen*

- H8. Doel en methode van de filosofie
- H9. Voorbeelden: hoe functioneren woorden als pijn of tien?
- H10. Compositie en eenheid van de *Philosophische Untersuchungen*

College 4. De late Wittgenstein en zijn muziekfilosofie

- H11. Wittgensteins ideeën over muziek
- H12. Wittgensteins muziekfilosofische beschouwingen
- H13. Wittgenstein en de moderne muziek na 1945

Enkele verzamelde teksten van Ludwig Wittgenstein

Wittgensteins muziekfragment en de uitwerking ervan

Gebruikte muziekfragmenten

Aanbevolen literatuur

HERMAN PHILIPSE

Prof. dr. mr. Herman Philipse is universiteitshoogleraar aan de Universiteit Utrecht en doet onderzoek op het gebied van de moderne en contemporaine wijsbegeerte. Philipse heeft rechten en wijsbegeerte gestudeerd aan de Rijksuniversiteit Leiden. Ook studeerde hij filosofie te Oxford, Parijs en Keulen. In 2012 is van hem de uitgebreide verhandeling *God in the Age of Science?: A Critique of Religious Reason* (Oxford University Press) verschenen.

Van hem zijn eerder de volgende hoorcolleges bij Home Academy verschenen: *Acht Filosofische Miniaturen*, *Godsdienstfilosofie*, *Filosofen van de 20e eeuw*, *Betrouwbare kennis*, *Wetenschap versus godsdienst*, *Ethiek en evolutie*, *Vrijheid en verplichting*, *Godsgeloof of atheïsme?*, *Neurofilosofie van de geest*, *Waarheid en dwaling*, *Klimaatverandering*, *De onvoltooide Verlichting*, *Wat is filosofie?* en *Arendt & Popper*. Samen met Leo Samama verscheen eerder het hoorcollege *Schopenhauer, Nietzsche en de muziek*.

LEO SAMAMA

Drs. Leo Samama studeerde muziekwetenschappen aan de Universiteit Utrecht. Bij Rudolf Escher studeerde hij enkele jaren het vak compositie. Van 1977 tot 1991 was hij docent aan de conservatoria van Utrecht en Den Haag en de Rijksuniversiteit Utrecht. Tevens werkte hij als recensent bij De Volkskrant en schreef hij voor NRC/Handelsblad, de Haagse Post en Luister. Hij was artistiek coördinator van het Residentie Orkest en directeur van het Nederlands Kamerkoor. Voor zijn verdiensten voor het Nederlandse muziekleven is hij in juni 2010 benoemd tot Officier in de Orde van Oranje-Nassau.

Samama heeft vele boeken, artikelen en composities geschreven. Van hem verschenen eerder de hoorcolleges *Mozart*, *Beethoven*, *Stravinsky*, *Mahler*, *Debussy*, *Schubert*, *Monteverdi*, *Wagner*, *Bach*, *Sjostakovitsj*, *De taal van muziek*, *Klinkende geschiedenis* en *De zin van muziek*. Samen met Herman Philipse verscheen eerder het hoorcollege *Schopenhauer, Nietzsche en de muziek*.

DE NIEUWE LIEFDE

Dit hoorcollege is georganiseerd in samenwerking met De Nieuwe Liefde. De Nieuwe Liefde biedt ruimte voor verwondering over de wereld om ons heen. Met de kunst van het woord en onderzoekende programma's reflecteren we op ons denken en doen. De programma's van De Nieuwe Liefde geven je concrete handvatten en/of stof tot nadenken.

Kijk voor meer informatie op www.denieuweliefde.com

Synopsis van het hoorcollege WITTGENSTEIN EN DE MUZIEK

College 1. De jonge Wittgenstein en zijn Tractatus

Motto: “Wir fühlen, dass selbst, wenn alle möglichen wissenschaftlichen Fragen beantwortet sind, unsere Lebensprobleme noch gar nicht berührt sind. Freilich bleibt dann eben keine Frage mehr; und eben dies ist die Antwort” (TLP 6.52). “Die Lösung des Problems des Lebens merkt man am Verschwinden dieses Problems” (TLP-6.521).

TLP= *Tractatus Logico-Philosophicus* (1921).

Hoofdstuk 1. Inleiding

a. Opmerking vooraf. Waarom besloten Leo Samama en ik twee colleges te wijden aan Ludwig Wittgenstein (1889-1951)? Zoektocht naar genieën op ons beider gebieden: filosofie en muziek(ologie). Eerdere combi-lezingen over Schopenhauer en Nietzsche (2017). Taakverdeling met Leo Samama. Mijn filosofische kernthese over Wittgenstein: Ludwig W. was de grootste wijsgerige revolutionair van de 20e eeuw. Hij werkte namelijk *twee maal* een radicaal nieuwe opvatting van filosofie uit, die beide keren grote invloed had op de ontwikkeling van het vakgebied in de 20e eeuw.

b. Opzet van de 2 lezingen over Wittgenstein. Eerste college: W.’s eerste revolutie: de *Tractatus Logico-Philosophicus* (1921). Tweede college: W.’s tweede revolutie: *Philosophische Untersuchungen* (1953). Continuïteit in deze revoluties: de fundamentele taak van de filosofie is logische taalanalyse. Actualiteit W.?

Hoofdstuk 2. Leven en werk

a. Leven tot TLP. Geboren in een Weense familie van Joodse afkomst op 26 april 1889. Vader Karl: staal-industrieel, eigenaar Oostenrijks kartel, werd 1 der rijksten in Europa; 9 kinderen (b.v. broer Paul W., concertpianist); Johannes Brahms een goede vriend, enz. W’s opleiding: eerst thuis onderwijs, dan 3 jaar Realschule te Linz; studie werktuigbouw te Berlijn (1906-8); v.a. 1908 onderzoeksstudent te Manchester (ontwierp een vliegtuigmotor). Door kennismaking met Frege in 1911 te Jena, en met Bertrand Russell’s *Principles of Mathematics* (1903), gaf hij zijn geloof in Schopenhauer’s Kantiaanse idealisme op (*Die Welt als Wille und Vorstellung*) en besloot op aanraden van Frege verder te studeren in Cambridge onder Russell. Vlg. W “redde Russell zijn leven” door hem te bemoedigen verder filosofie te beoefenen en werktuigbouwkunde te verlaten. Na 5 trimesters in Cambridge (1912-13) leefde W. in een zelfgebouwde hut aan een Noorse fjord om zich filosofisch te ontwikkelen, tot het uitbreken van WO 1, toen hij vrijwillig als officier diende bij de Oostenrijkse artillerie aan het Oostfront en in Zuid Tirol (eind 1918 gevangen door Italianen). In Augustus 1918 voltooide hij de *Tractatus*, die bestaat uit 7 thesen en vele sub-stellingen (publicatie in Duits 1921; tweetalig in 1922 met intro door Russell).

b. Tussenperiode. Omdat W. dacht in de *Tractatus* alle filosofische problemen opgelost te hebben, gaf hij zijn vermogen (erfenis in 1913) na zijn vrijlating weg en werd uit idealisme onderwijzer (1920-’26). Zelfmoordnijgingen. Kloostertuinier; ontwierp huis in Wenen voor zuster; ontmoette in Wenen de logisch positivisten Moritz Schlick, Rudolf Carnap, Friedrich Waismann etc., waardoor hij opvattingen van de *Tractatus* begon te betwijfelen. In 1929 keerde hij terug naar Cambridge, promoveerde op de *Tractatus*, en werd Research Fellow in Trinity College.

c. Latere werk en leven. *Philosophische Bemerkungen & Philosophische Grammatik* (niet gepubliceerd door W). Notities W’s colleges door leerlingen: *The Blue Book*; *The Brown Book*. Bezoek Sovjet-Unie 1935. Werd Brits na annexatie Oostenrijk door Hitler. Benoeming hoogleraar Cambridge 1939 (chair G.E. Moore); tijdens WO II doktersassistent in ziekenhuizen. W. functioneerde slechts 2 jaar als hoogleraar (1945-47); voltooide de *Philosophische Untersuchungen* in 1948 te Dublin; bezocht Norman Malcolm (Cornell University); kreeg kanker; overleed in Cambridge 1951.

Hoofdstuk 3. Noodzaak van een radicale wijsgerige revolutie

a. Transcendentiaalfilosofie Immanuel Kant (1724-1804). Filosofische fundering van de vakwetenschappen. Kernvraag theoretische filosofie (*Kritik der reinen Vernunft*, 1781, 1787): hoe zijn synthetische oordelen a priori mogelijk? Voorbeeld: volgens Newton kennen we via de Euclidische meetkunde de werkelijke structuur van de absolute ruimte. Kants vraag: meetkunde is dus “synthetisch a priori” (informatie over de werkelijkheid zonder ervaringsbasis; noodzakelijk waar) maar hoe is dat mogelijk? Oplossing: “transcendentiaalfilosofie”: de waargenomen wereld (*Erscheinungswelt*) komt tot stand doordat ons kenvermogen

zintuiglijke prikkels verwerkt en ordent d.m.v. allerlei aangeboren structuren (Anschauungsformen; Kategorieën). Twee werelden. Transcendentiaalfilosofie als fundering van de vakwetenschappen (fysica enz.). Neokantianisme 2e helft 19e eeuw.

b. Wetenschappelijke weerleggingen van het Kantianisme. (1) Darwin. (2) Niet-Euclidische meetkunde & Einsteins algemene relativiteitstheorie (1916), waarin Riemanns differentiaalmeetkunde wordt toegepast. (3) Gottlob Frege's en Russell's "logicisme" in de rekenkunde. Conclusie: een wijsgerige fundering der vakwetenschappen is nodig noch mogelijk. Wat rest nog voor theoretische filosofie?

Hoofdstuk 4. Kernthesen van de *Tractatus*

a. [Die Philosophie soll] das Denkbare abgrenzen und damit das Undenkbare (4.114). Hoe? Door de logica van onze taal te bestuderen. Frege's waarheidsfunctionele analyse: de waarheidswaarde van $p \& q$ is een functie van de waarheidswaarden van p , q . Waarheidstafels. Waarheden corresponderen met feiten. Complexe en elementaire waarheden. Er moeten dus ook atomaire feiten zijn, waaruit de wereld bestaat: "Die Tatsachen im logischen Raum sind die Welt" (1.13).

b. Een "beeld-theorie" van de taal. "Wir machen uns Bilder der Tatsachen" (2.1). "Das logische Bild der Tatsachen ist der Gedanke" (3); "Im Satz drückt sich der Gedanke sinnlich wahrnehmbar aus" (3.1). "Nur dadurch kann der Satz wahr oder falsch sein, indem er ein Bild der Wirklichkeit ist" (4.06).

c. Diagnose van traditionele filosofie. "Die meisten Fragen und Sätze der Philosophen beruhen darauf, das wir unsere Sprachlogik nicht verstehen" (4.003). "Die Gesamtheit der wahren Sätze ist die gesamte Naturwissenschaft" (4.11). Dus: filosofie is geen wetenschap want kan niet bestaan uit ware uitspraken. "Der Zweck der Philosophie ist die logische Klärung der Gedanken". Die Philosophie ist keine Lehre, sondern eine Tätigkeit" (4.112).

d. Filosofie van de logica en wiskunde (4.12-6.3). "Die Logik ist keine Lehre, sondern ein Spiegelbild der Welt" (6.13); "Die Mathematik ist eine logische Methode" (6.2). Analyse van logische operatoren ('en', 'of', 'niet', 'als-dan') door waarheidstafels. "Der Satz ist eine Wahrheitsfunktion der Elementarsätze" (5). Criterium voor "Elementarsätze": "Aus einem Elementarsatz lässt sich kein anderer folgern" (5.134). W. werkt zijn conceptie van logica zeer gedetailleerd uit in discussie met Frege en Russell (te technisch om in dit college uiteen te zetten).

e. Consequenties (6.3-7). Ethiek is onuitsprekelijk (6.421). Filosofie ook (6.54). Lees b.v. Anthony Kenny, *Wittgenstein* (Penguin 1973) en werk van P.M.S. Hacker.

College 2. De jonge Wittgenstein en zijn relatie tot de muziek

Hoofdstuk 5. Ludwig en zijn familie

De leden van de familie Wittgenstein behoorde rond 1900 tot de rijkste industriëlen en intellectuelen in Wenen. Zij waren sterk geassimileerde joden, zeer kunstzinnig en niet minder eigenzinnig. Befaamde musici als Joseph Joachim, Johannes Brahms, Richard Strauss, Gustav Mahler, Alexander von Zemlinsky waren geziene gasten. Bijna alle kinderen Wittgenstein, broers en zussen van Ludwig, waren uitermate getalenteerd. Paul werd een bekend pianist. Ludwig werd opgevoed in een weelde van cultuur, maar ook met strenge hand. Twee broers pleegden zelfmoord, een verdween tijdens een reis in de VS. Paul en Ludwig werden door de Eerste Wereldoorlog getekend. Paul verloor zijn rechterarm en vergaarde roem door bij enkele van de beste componisten van zijn tijd solowerken, kamermuziek en concerten voor de linkerhand te bestellen.

Hoofdstuk 6. Wittgenstein als muziekliefhebber

De muzikale achtergrond en smaak van de Wittgensteins was echter opvallend behoudend, geworteld in de klassiek-romantische traditie tussen Mozart en Brahms. In 1929 schreef hij de volgende aantekening (Culture and Value 2 - 1929): *“Ik denk er vaak over na of mijn cultuurideaal een nieuwe, eigentijdse is of uit de tijd van Schumann stamt. Het is op z'n minst een voortzetting van dit ideaal en dan niet de voortzetting die het indertijd daadwerkelijk heeft gekregen.”* Wittgenstein werd beïnvloed door Oswald Spenglers Der Untergang des Abendlandes dat kort na de oorlog veel stof deed opwaaien. Desondanks zijn de vroege geschriften van Ludwig Wittgenstein vooral van belang door de manier waarop hij over muziek, over de aard ervan, de structuur en taligheid van muziek nadenkt, echter vaak zonder met concrete antwoorden op zijn vele vragen te komen. In 1949 (CV80) schreef hij: *“Iemand die muziek begrijpt zal anders luisteren (met een andere gezichtsuitdrukking bijvoorbeeld), zal anders muziek spelen, anders neurïen, anders over een stuk muziek praten, dan iemand die deze niet begrijpt.”* Zijn leven lang heeft hij gezocht naar een weg muziek beter te kunnen begrijpen.

Hoofdstuk 7. Wittgenstein en de betekenis van muziek

Waar gaat muziek over? Over zichzelf of over een wereld buiten de muziek? Wittgenstein meende vooral het eerste, al werd hij later bevangen door twijfel daaromtrent. In eerste instantie zijn het echter de theorieën van Eduard Hanslick en muziekanalytisch van Heinrich Schenker die zijn inzichten gevormd hebben. Over het begrijpen van muziek (Knipsels, 159-165):

- *Je praat over het begrijpen van muziek. Je begrijpt haar toch terwijl je haar hoort! Moeten we hiervan zeggen dat het een beleving is die het horen begeleidt?*
- *Als ik echter een melodie met begrip aanhoor, gebeurt er dan niet iets bijzonders in me – wat niet gebeurt als ik haar zonder begrip aanhoor? En wat? Er komt geen antwoord; of wat me invalt, is smakeloos.*
- *Het is verkeerd het begrijpen een proces te noemen dat het horen begeleidt.*
- *Het begrijpen van muziek is noch een gewaarwording, noch een som van gewaarwordingen “Gedachteloos en niet gedachteloos spreken is te vergelijken met het gedachteloos en niet gedachteloos spelen van een muziekstuk.” (Philosophische Untersuchungen, 341)*

College 3. De late Wittgenstein en zijn *Philosophische Untersuchungen*

Motto's: "Ich möchte nicht mit meiner Schrift Andern das Denken ersparen. Sondern, wenn es möglich wäre, jemand zu eigenen Gedanken anregen" (*Philosophische Untersuchungen*, Vorwort 1945, p. x).

"Wir führen die Wörter von ihrer metaphysischen, wieder auf ihre alltägliche Verwendung zurück" (*PhU* I, §116).

Inleiding

a. Opmerking vooraf. Waarom besloten Leo Samama en ik twee colleges te wijden aan Ludwig Wittgenstein (1889-1951)? Zoektocht naar genieën op ons beider gebieden: filosofie en muziek(ologie). Eerdere combi-lezingen over Schopenhauer en Nietzsche (2017). Taakverdeling met Leo Samama. Mijn filosofische kernthese over Wittgenstein: Ludwig W. was de grootste wijsgerige revolutionair van de 20e eeuw. Hij werkte namelijk twee maal een nieuwe opvatting van filosofie uit, die beide keren grote invloed had op de ontwikkeling van het vakgebied in de 20e eeuw.

b. Opzet van de 2 lezingen over Wittgenstein. Vorige college: W.'s leven, filosofische achtergrond (Kant, Frege, Russell), en zijn eerste revolutie, de *Tractatus Logico-Philosophicus* (TLP, 1921). Dit college: W.'s tweede revolutie: de *Philosophische Untersuchungen* (PhU, 1953). Continuïteit in deze revoluties: de fundamentele taak van de filosofie is logische taalanalyse. Maar: "logisch"?

Hoofdstuk 8. Doel en methode van de filosofie. Overeenkomsten en verschillen TLP-PhU.

a. Doel. [Die Philosophie soll] das Denkbare abgrenzen und damit das Udenkbare (TLP 4.114). Dit is ook het doel van de PhU: "...die Klarheit, die wir anstreben, ist allerdings eine vollkommene. Aber das heißt nur, daß die philosophischen Probleme *volkommen* verschwinden sollen" (PhU I, §133). Welke problemen precies?

b. Methode. Zowel in TLP als in PhU is deze een vorm van taalanalyse, maar de methoden van taalanalyse zijn volstrekt verschillend. In TLP: een door Frege en Russell geïnspireerde zuiver logische analyse van taal (*Wesensschau*). In PhU: een analyse van de vele verschillende "taalspelen" waaruit onze omgangstaal bestaat. Kernthese: traditionele filosofische theorieën in metafysica, taal filosofie, logica, filos. psychologie, enz. (ook TLP) zijn allemaal illusies, die zijn ontstaan doordat men de grote diversiteit van "taalspelen" miskent. Remedie: zorgvuldige beschrijving van de vele manieren waarop woorden worden gebruikt in onze gewone omgangstaal: *übersichtliche Darstellung* (PhU I, §122). Resultaat: filosofische therapie. Deze conceptie van filosofisch onderzoek was radicaal nieuw.

Hoofdstuk 9. Voorbeelden: hoe functioneren woorden als 'pijn' of 'tien'?

a. Traditionele visies. (1) Betekenisidealisme: Descartes, Locke, Hume, enz.: betekenissen zijn ideeën in onze geest. (2) betekenisessentialisme: Frege, Husserl, enz., (3) behaviourisme: b.v. 'pijn' verwijst naar typen menselijke gedragingen. Gemeenschappelijke aanname: betekenis van een woord bestaat in een relatie met (verwijzing naar) een bepaalde entiteit. B.v. 'tien'? Platonisme in de wiskunde. Nogmaals Wittgensteins PhU-remedie: beschrijf nauwkeurig de gebruiksregels.

b. Voorbeeld (1). 'Pijn'. Mentalisme en het solipsisme probleem. Behaviourisme de oplossing? Taalanalyse als remedie. 'Ik heb een pijn...' = 'ik voel een pijn...', maar dit geldt niet voor 'ik heb een pijp'. Voorts: een pijp kan ik voelen zonder hem te hebben, *quod non* voor pijn. Als ik een pijp heb kan ik hem weggeven, *quod non* voor pijn. Bij 'pijn': geen verschil numerieke-kwalitatieve identiteit ("ik heb dezelfde pijn als jij voelt"), enz. enz. Analyseer betekenissen voor woorden door je af te vragen: hoe leren we deze woorden correct te gebruiken? Bij 'pijn': verschil gebruikscriteria 1e en 3e persoon (gedragscriteria spelen een rol maar putten de betekenis niet uit). Betekenisregels veronderstellen vaak onze contingente menselijke natuur. Tegenstelling mentalistische-behaviouristische betekenis theorieën verdampt.

c. Voorbeeld (2). Verwijzen telwoorden naar getallen? Zo ja, wat zijn dan getallen? Mentalisme-Platonisme. Oplossing: analyseer hoe we telwoorden leren wanneer we leren tellen en breng de regels systematisch ervoor in kaart. Telwoorden verwijzen niet naar een object van een bepaalde soort (platoons, mentaal, enz.), zoals 'het getal tien' misleidend suggereert. Verschillende voorwaarden voor getalsuitspraken, zoals duidelijke identiteitscriteria voor wat wordt geteld. Waarop berusten rekenkundige waarheden zoals $5+7=12$? Contra Kant, Frege, enz. Waarom is rekenkunde *a priori*?

d. Wittgensteins "private language argument" tegen solipsistische betekenis theorieën. Voorbeeld solipsis-

me: 1e *Meditation métaphysique* van Descartes. Veronderstelling: representatie-theorie van de waarneming. Voorbeeld: kleurwaarnemingen en hun fysische oorzaak. Vgl. vroege Logisch Positivisten. Gevolg voor de betekenis van waarnemingstermen: betekenis-solipsisme. Absurde implicatie: het is onbegrijpelijk hoe men taal kan onderwijzen/leren. W's tegen-argument: wanneer we kleurwoorden gebruiken verwijzen we naar intersubjectief waarneembare eigenschappen. Dit is mogelijk doordat het kleurwaarnemingsvermogen van de meeste mensen ongeveer hetzelfde is.

H10. Compositie en eenheid van de *Philosophische Untersuchungen*

a. Compositie. PhU I telt 693 §§. Grondige analyse nodig om het onderlinge verband van al deze §§ te begrijpen, dus: geen gemakkelijke lectuur. Beste commentaren: G. P. Baker & P. M. S. Hacker, *An Analytical Commentary on the Philosophical Investigations* (Blackwell, 4 delen).

b. Twee soorten eenheid in het boek: (1) methodologisch: traditioneel “onoplosbare” filosofische problemen zijn te wijten aan verkeerd begrip van onze taal(spelen). Door een nauwkeurige analyse van de gebruiksregels voor verschillende woorden worden deze problemen “opgelost”: ze verdwijnen. (2) Thematische verbondenheid der onderwerpen: de wijsgerige misvattingen in de betekenis-theorie, psychologie, wetenschappelijke methodologie, enz. komen allen voort uit een simplistische visie op betekenis: het “Augustiniaanse beeld” (PhU I, §1), volgens hetwelk de kernfuncties van taal benoemen en beschrijven zijn (vgl. TLP en Logisch Positivisten).

c. Rijkwijdte van Wittgensteins filosofische therapie

1. Deconstructie van wetenschap-geïnspireerde concepties van wijsbegeerte.
2. Analyse van specifieke filosofische misvattingen.
3. Kritiek op zelf-interpretaties van vakwetenschappen.

d. Literatuurverwijzingen. Inleidend: Anthony Kenny, *Wittgenstein* (Penguin, 1973); P. M. S. Hacker, *Insight and Illusion*, Revised Edition (Clarendon Press, OUP, 1986). Voorts: de commentaren van Hacker op PhU (zie boven), en later werk.

College 4. De late Wittgenstein en zijn muziekfilosofie

Hoofdstuk 11. Wittgensteins ideeën over muziek

“De zin is geen willekeurige opeenvolging van woorden. (Zoals het thema in de muziek geen willekeurige opeenvolging van tonen is).” (Tractatus 3.141)

“Zou men zich niet kunnen indenken dat iemand die nooit muziek gekend heeft, bij ons komt en iemand anders een mijmerende Chopin hoort spelen, dat hij er dan van overtuigd zou zijn dat dit een taal is en dat men alleen maar de betekenis voor hem geheim wil houden? De verbale taal bevat een sterk muzikaal element. (Een zucht, de intonatie van een vraag, verkondiging, verlangen, de eindeloos vele gebaren van de intonatie.)” (Knipsels 161)

“Doel van de muziek: gevoelens over te dragen.” (CV38, 1940)

Hoofdstuk 12. Wittgensteins muziekfilosofische beschouwingen

Aan de hand van het tweede deel van Beethovens Zevende symfonie en het variatiedeel uit Schuberts Strijkkwartet in d “Der Tod und das Mädchen” worden zaken behandeld als de talige logica in muziek, het belang van herhaling, contextualiteit e.d.

In de Tractatus Logico-Philosophicus (1921) schrijft Wittgenstein: *“Muzikale thema’s zijn in zekere zin proposities of beweringen. Kennis van de aard van de logica zullen daarom leiden tot kennis van de aard van muziek.”* (7.2.15) En: *“De melodie is een soort tautologie, zij is in zichzelf afgerond, zij stelt zichzelf tevreden (bevredigt zichzelf)”* (4.3.15) *“Maar is de taal de enige taal? Waarom zou er niet een manier van uitdrukken bestaan waarmee ik over taal kan spreken, zodat deze zich overeenkomstig iets anders aan mij kan voordoen? Stel je voor dat de muziek zo’n manier van uitdrukken zou zijn: [...]”* (29.5.15)

Verderop komt Wittgenstein op het idee van de herhaling: *“De herhaling is noodzakelijk”. In hoeverre is zij noodzakelijk? Zing maar en dan merk je dat pas de herhaling het thema zijn ongeloofelijke kracht geeft.”* Dat geldt zowel voor taal als voor muziek. Elke herhaling is immers gekleurd door wat eraan vooraf gaat.

Hoofdstuk 13. Wittgenstein en de moderne muziek na 1945

Wittgenstein zelf had weinig op met de muziek van zijn tijd. Hij heeft er althans vrijwel niets over geschreven. De muziek na Mahler en Bruckner lijkt in zijn geschriften niet te bestaan. Omgekeerd echter hebben zijn theorieën over logica, vorm, contextualiteit, betekenis en vorm veel componisten na 1945 beïnvloed.

Enkele verzamelde teksten van Ludwig Wittgenstein

(CV = Culture and Value, ook bekend als Vermischte Bemerkungen)

In 1931 maakte Wittgenstein de volgende dagboek aantekening: *“De muziek van alle periodes [uit het verleden] is altijd verbonden aan bepaalde postulaten over het goede en het juiste van de eigen tijd. Zo herkennen we de principes van Keller [de dichter] in de muziek van Brahms enz. enz. Daarom lijkt de muziek die heden ten dage of kort geleden geconcipieerd is en die daardoor modern is, mij absurd toe; immers indien zij overeenkomt met elk van de postulaten die tegenwoordig worden geformuleerd, dan moet ze nonsens zijn.*

Deze zinsnede is niet eenvoudig te vatten maar het zit zo in elkaar: niemand is scherpzinnig genoeg om vandaag de dag te formuleren wat juist is, en alle formuleren, postulaten die [daarom] geformuleerd worden zijn onzinnig. De waarheid zou voor een ieder volkomen paradoxaal klinken. En de componist die dit innerlijk voelt moet dit gevoel confronteren met alles dat [nu] gearticuleerd wordt en daardoor moet zij [zijn muziek] naar de huidige maatstaven absurd voorkomen en waardeloos.

Maar niet absurd op een aantrekkelijke wijze (want het is in de basis wat overeenkomt met de huidige houding), echter nietszeggend. Josef Labor is hier een voorbeeld van, wanneer hij iets werkelijk belangwekkends heeft geschapen zoals in sommige stukken.”

In 1943 schreef hij: *“Genie is dat, wat ons het talent van de meester doet vergeten. / Genie is dat, wat ons de vaardigheid (de techniek) doet vergeten / Wanneer er weinig genie is (Wo das Genie dünn ist), kun je de techniek er doorheen zien. (Het voorspel tot Die Meistersinger) / Genie is dat, wat waardoor we het talent van de meester niet kunnen zien. / Slechts wanneer er weinig genie is, kan men het talent zien.”* (CV43)

Over Mendelssohn:

(CV1 – 1929): “In een tragedie buigt de boom niet maar breekt. De tragedie is iets onjoods. Mendelssohn is wellicht de minst tragische componist.” In 1931 vervolgde hij (CV16 - 1931): “Mendelssohns muziek bestaat wanneer ze volmaakt is uit muzikale arabesken. Daarbij vinden we elk ontbreken van strengheid pijnlijk.” En even later (CV35 – 1939/40): “Wat ontbreekt in Mendelssohns muziek? Een ‘moedige’ melodie?” En (CV37 - 1940): “In alle grote kunst zit een wild dier: getemd. Bij Mendelssohn bijvoorbeeld niet. Alle grote kunst heeft als bas(is) de primitieve menselijke drift. Het betreft niet de melodie (zoals wellicht bij Wagner) maar datgene wat de melodie diepte en kracht verschaft. In deze zin kan men Mendelssohn een reproductieve kunstenaar noemen. [...]”

Over Gustav Mahler:

“Als het waar is dat Mahlers muziek waardeloos is, wat ik geloof, dan is de vraag wat hij volgens mij had moeten doen met zijn talent. Want het is tamelijk duidelijk dat er een verzameling van zeer zeldzame talenten nodig was om deze slechte muziek te produceren. Had hij bijvoorbeeld zijn symfonieën geschreven moeten hebben en dan verbrand? Of zou hij zichzelf geweld moeten hebben aangedaan en ze niet hebben geschreven? Zou hij ze geschreven moeten hebben en dan beseffen dat ze waardeloos zijn? Hoe zou hij dat gerealiseerd moeten hebben? Ik zie het omdat ik zijn muziek kan vergelijken met wat de grote componisten geschreven hebben.” CV67 (1948)

Over muziek in het algemeen:

Een interessant punt van onderzoek in de Tractatus is de relatie tussen notenschrift, geluidsopname, muzikale gedachten en geluidsgolven. Wittgenstein merkt op dat deze alle beeltenissen zijn van een interne relatie tussen spraak en wereld. Zij hebben dezelfde logische bouw (4.014). En hij vervolgt: “Dat wil zeggen dat een algemene regel bestaat waardoor de musicus aan de partituur de symfonie kan ontlenen, waardoor men uit de groeven van een plaat de symfonie kan afleiden en volgens de eerste regel daarvan ook weer de partituur kan afleiden, want daarin bestaat juist de interne overeenkomst van deze schijnbaar zo verschillende zaken. En deze regel volgt de wet van de projectie die de symfonie in notenschrift projecteert. Ze is de regel van de vertaling van tonentaal in die van de grammofoonplaat.” Het gaat dus om de logica van de representatie.

Wittgenstein vroeg zich in 1946 (CV51e): “Wijst het thema naar niets buiten zichzelf? Zeker wel! Maar dat houdt in: - de indruk die het [thema] op mij maakt, hangt samen met dingen in zijn omgeving, zoals bijvoorbeeld het bestaan van de Duitse taal en haar intonatie, dat wil zeggen met het gehele veld van onze taalspelen.”

In 1930 schreef Wittgenstein: “Ik zou niet verbaasd zijn wanneer de muziek van de toekomst eenstemmig is. Of komt dat doordat ik me niet helder meerdere stemmen kan voorstellen? Hoe het ook zij, ik kan me niet voorstellen dat de oude grote vormen (strijkkwartet, symfonie, oratorium enz.) in staat zullen zijn ook maar enige rol te spelen. Als er iets (nieuws) komt, moet het - denk ik - eenvoudig, transparant, zijn. In zekere zin, naakt. Of geldt dat voor een zeker ras, of alleen voor een soort muziek?”

En in CV8 (1931): “Menigeen vindt de muziek een primitieve kunst, met haar weinige tonen en ritmen. Maar eenvoudig is zij slechts aan de oppervlakte, terwijl het lichaam dat het mogelijk maakt de manifeste inhoud ervan te duiden de oneindige complexiteit bezit die wij in aan de buitenkant van de andere kunsten erkennen, en die de muziek verbergt (verzwijgt). Zij is in zekere zin de meest geraffineerde van alle kunsten.”

Wittgensteins muziekfragment

Met de uitwerking ervan

A photograph of a printed musical score on a light yellow background. The notation is in treble clef with various notes and rests. Above the staff, the word "Leidenschaftlich" is written. Below the staff, there is printed text in German. The text reads: "Das war das Ende eines Themas das ich nicht weiss. Es fiel mir heute ein als ich über meine Arbeit in der Philosophie nachdachte & mir vorsagte: 'I destroy, I destroy, I destroy....'"

Gebruikte muziekfragmenten

Josef Labor – *Klarinetkwintet* opus 11, Orion Ensemble, Cedille

Johannes Brahms – *Klarinetkwintet* opus 115, József Balogh, Danubius Quartet, Naxos

Ludwig van Beethoven - *Zevende symfonie*, opus 92, deel 2: Allegretto, London Symphony Orchestra, Wyn Morris, Classical MC Library

Aanbevolen literatuur

Wittgenstein, Ludwig, *Filosofische beschouwingen. Over ethiek, esthetica, psychoanalyse, geloof en antropologie*. Uitgeverij Boom, 2000

Waugh, Alexander, *De Wittgensteins. Geschiedenis van een excentrieke familie*, 2009, Bezige Bij

Literatuurverwijzing

Ahonen, Hanne, *Wittgenstein and the Conditions of Musical Communication*, in: *Philosophy*, Vol.80, nr. 314 (Cambridge 2005)

Birnbacher, Diether, “Wittgenstein et la musique”, in: *Revue philosophique de Louvain*, Vol.98, nr.3 (2000)

Fielding, James M., “An Aesthetics of the Ordinary: Wittgenstein and John Cage”, in: *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* Vol.72, nr.2 (2014)

Heijerman, Erik “Wittgenstein en de muziek”, in: *Wijsgerig Perspectief* 47 (2007)

Heijerman, Erik, “Three bars by Wittgenstein”, in: *Musicology* 2005 nr.5, p.393-395

Kaduri, Yael, Wittgenstein and Haydn on Understanding Music, in: *Contemporary Aesthetics* 4, 2006

Szabados, Béla, “Wittgenstein as Philosophical Tone-Poet: Philosophy and Music” in *Dialogue, Rodopi* 2014

COLOFON

Home Academy Publishers geeft hoorcolleges uit voor thuis en onderweg. Direct te downloaden of onbeperkt te streamen in de Home Academy Club. Interessante onderwerpen, van geschiedenis tot natuurwetenschappen, voorgedragen door boeiende sprekers. Zo kunt u kennis opdoen in de auto, in de trein, op de fiets of thuis op de bank. Download de Home Academy app voor het beluisteren van onze hoorcolleges op een smartphone of tablet.

Kijk verder op WWW.HOME-ACADEMY.NL

UITGAVE Home Academy Publishers
Middelblok 81
2831 BK Gouderak
Tel: 0182 - 37 00 01
E: info@home-academy.nl

Deze uitgave is tot stand gekomen i.s.m. **De Nieuwe Liefde**

OPNAME Sandro Ligtenberg (Amsterdam, mei 2018)
STEM INLEIDING F.C. van Nispen tot Sevenaer
MUZIEK Cok Verweij
MASTERING Frits de Bruijn
VORMGEVING Floor Plikaar

© Copyright 2019 Home Academy Publishers, Den Haag
ISBN 978 90 8530 184 4
NUR 77, 78

Alle rechten voorbehouden. Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen, mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, uitgeleend, verhuurd, uitgezonden, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door (foto)kopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaand schriftelijk toestemming van de uitgever.